

Ուղղակի հարկերի արդիականացումը ՀՀ-ում

Է.Սանդունյան, տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Անկախ Հայաստանի հարկային համակարգի ձևավորման առաջին օրվանից, 1991 թվականից մինչև այժմ փորձում եմ առաջ տանել բնակչության եկամուտների և գույքի համընդհանուր հայտարարագրման ինստիտուտի ներդրման գաղափարը (հանրային անձանց համար՝ նաև ծախսերի գծով), ինչի հիման վրա էլ պետք է կառուցվեն ուղղակի հարկման բոլոր մեխանիզմները: Տեղերում ուսումնասիրվել է բազմաթիվ զարգացած երկրների փորձը, բայց սկզբում համակարգի ներդրումն անհնար էր անհրաժեշտ տեխնիկական ռեսուրսների բացակայության և սովյալների բացաների թվայնացման ցածր մակարդակի, իսկ հետագայում՝ քաղաքական կամքի բացակայության և շահերի պահման պատճառով: Մեզ անհրաժեշտ է օր առաջ իրականացնել եկամուտների և գույքի համընդհանուր հայտարարագրման համակարգի առկայության և շահաբաշխարկի վերացմամբ պայմանավորված եկամտաբաշխարկի ժամանակակից ինստիտուտի ներդրումը:

Մեր գիտական դպրոցի երկարամյա հետազոտություններն ու Էստոնիայի 17-ամյա հաջողված փորձը վկայում են շահաբաշխարկի վերացման անառարկելի արդյունավետության մասին: Ի դեպ, 2017 թվականի սկզբից նմանատիպ մոտեցում սկսեցին կիրառել նաև Վրաստանում, իսկ այժմ այդ գաղափարի իրագործման ուղղությամբ ինտենսիվ աշխատում են արդեն Լատվիայում: Հարկ է նշել, որ մեր կողմից առաջարկվող մոտեցմամբ շահաբաշխարկը, իբրև այդպիսին, բացակայում է, այն պարզապես վերացվում է, իսկ շահաբաշխների հարկումն իրականացվում է եկամտաբաշխի հարթ միասնական դրույքաչափով, ի տարբերություն նշված երկրների մոդելների, որոնցում խոսքը գնում է չբաշխվող շահույթի 0% հարկման մասին, այսինքն, չի հարկվում այն շահույթը, որը մնում է իրավաբանական անձի տրամադրության տակ, իսկ բաժնետերերի (սեփականատերերի) միջև շահույթի բաշխման և շահաբաշխների վճարման դեպքում այն կիրառվում է:

Ի՞նչ կտա առաջարկվող համակարգի ներդրումը: Առաջին հերթին, դա էապես կնվազեցնի կոռուպցիոն ռիսկերը հենց

հարկային ծառայությունում, քանի որ ստուգողներին և հարկատուներին միջև հիմնական կոռուպցիոն հարաբերությունները, որպես կանոն, առաջանում են փաստացի ստացված եկամուտներին արժանահավատություն, ծախսերի հիմնավորվածություն, ակտիվներին և պարտավորություններին փոփոխություն, ֆինանսական և հարկային հաշվետվություններին ճշտություն և այլ ստուգումներին ընթացքում, երբ, մասնավորապես, ճշգրտում է հարկման ենթակա շահույթի մեծությունը: Կփոխվի նաև հարկային տեսուչներին մոտիվացիան, «պայմանավորվածություններին» հիմքերի բացակայությունը պատճառով, կվերանահարկային պաշտոնյաներին խղճի և ազնվության կոչեր անելու անհրաժեշտությունը, հիմնականում կվերանահարկային կոռուպցիոն հենարանը: Արդյունքում, կստեղծվի անհրաժեշտ մեխանիզմ, որը կարող է անմիջապես զգալիորեն նվազեցնել կոռուպցիոն բաղադրիչը հարկային ոլորտում: Ի վերջո, մյուս բոլոր հարկատուները (եկամտահարկ, ԱԱՀ, գույքահարկ և այլն) անհամեմատ առավել վերահսկելի են և դրանց մշտադիտարկումը մեծ օգուտներ է պահանջում:

Արդյունքում, Հայաստանի Պետական եկամուտներին կոմիտեին տեսչական անձնակազմի զգալի մասը կարող է կրճատվել կամ ուղղվել այլ, օրինակ, կանխարգելիչ գործառնություններին իրականացմանը:

Շահութահարկի բացակայությունը պայմաններում արմատապես փոխվում է նաև հարկատուներին «վարքագիծը», որոնք հակված կլինեն բիզնեսի վարման թափանցիկությանը, քանի որ հարկվող շահույթի մեծությունը նվազեցնելու նպատակով իրական եկամուտները թաքցնելու ու ծախսերն ուճացնելը դառնում են անիմաստ, ինչի արդյունքում կդադարեն նաև խորամանկել և հնարամտել իրենց հաշվապահական հաշվետվություններում: Ավելին, աննախադեպ կկրճատվեն հարկատուներին հաշվապահական հաշվառման և հարկային հաշվետվություններին իրականացման ծախսերը:

Հարկ է նշել նաև, որ շահութահարկը գերծ է տնտեսական բովանդակություններին և էապես խանգարում է տնտեսությանը: Տնտեսագիտությունը գծով Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Փ.Սամուելսոնը նշում է, որ ուղղակի հարկումը պետք է

կիրառվի բացառապես սպառմանն ուղղվող միջոցներին կատարմամբ, այլ ոչ թե կապիտալիզացիայի, այսինքն, ուղղակի կարող է լինել միայն ֆիզիկական անձանց, այլ ոչ թե իրավաբանական անձանց եկամտներին հարկումը, որոնք չեն սպառում, քանի որ սպառել կարող է միայն մարդը: Բացի այդ, շահույթահարկի կիրառումը, ըստ էության, հանդիսանում է կրկնակի հարկում, քանի որ իրավաբանական անձինք մինչև շահույթի ձևավորումն արդեն վճարում են ֆիզիկական անձանց (անձնակազմի) եկամտահարկը, անուղղակի հարկեր, գույքահարկ, ռոյալթիներն այլն:¹

Շահույթահարկը վերացնելով մենք խթանում ենք սնտեսություն կապիտալիզացումն ու ներքին ներդրումները: Դրանով լուծվում են նաև այլ հարակից խնդիրներ՝ փոխվում է իրավաբանական անձանց վարքագիծը, խթանվում է կորպորատիվ մշակույթը, կորպորատիվ պատասխանատվությունը, գարգանում է ֆինանսական կառավարումը, ֆունդային շուկան: Այս բոլոր ներքին գործընթացները դառնում են առավել նշանակալից: Մինչև նախ ժամանակ, ինչպես արդեն նշեցի, ներդրվում է եկամտներին և գույքի, իսկ հանրային անձանց համար՝ նաև ծախսերի համընդհանուր հայտարարագրման համակարգ: Եվ մեկ տարի անց մենք ստանում ենք երկրի բյուջեի եկամտներին զգալի աճ:

Ընդ որում խոսքը գնում է ամբողջ բնակչության հարկային հաշվետվության ընդհանուր համակարգի մասին, որը բաղկացած է երկու փոխկապակցված հիմնական տարբերից՝ ա/ եկամտներին և գույքի հայտարարագրում՝ որպես հարկային հաշվետվության գործիք, բ/ եկամտահարկ՝ որպես ֆիզիկական անձանց ուղղակի հարկման հիմնական գործիք: Այս ինստիտուտը հիմնովին տարբերվում է հանրային անձանց եկամտներին և գույքի հայտարարագրման ու ձեռք բերված գույքի օրինականության հետագա վիճարկման ներկայիս համակարգից:

Ինչի՞ց և ինչպես սկսել համակարգի ներդրումը: Կատարելու մոտեցում՝ համընդհանուր համաներում բացառությամբ

¹ Economics/Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus. 19th Edition, Boston: McGraw-Hill/Irwin, 2010, 715 p.

ակնհայտ արտառոց դեպքերի՝ սկսում ենք մաքուր էջից; կամ, ինչը ներկայիս իրավիճակում ավելի ճիշտ մոտեցում կարող էր լինել, սահմանվում է ֆիզիկական անձանց նախկինում ունեցած օրինակները և առկա ունեցվածքի միջև հարաբերակցության որոշակի սահմանաչափ, որի գերազանցման դեպքում կիրառվում են համապատասխան պատժամիջոցներ:

Այսպես, եթե քաղաքացին չի կարողանում հիմնավորել իր եկամուտները օրինակների շրջանում կամ ակտիվները ձեռքբերման աղբյուրները, այդ ժամանակ, առաջինը՝ առաջանում է քրեական պատասխանատվություն, և երկրորդ՝ ազդեցություն է անօրինակների ճանապարհով ձեռքբերված սեփականությունը: Իսկ օրինակների, կամ ակտիվների ձեռքբերման աղբյուրների հայտնաբերման դեպքում, որոնք նշված չեն հայտարարում, պետք է կիրառվեն հարկային պատժամիջոցներ, առանց ազդեցության և քրեական պատժամիջոցների կիրառման: Համակարգի ներդրման առաջին տարվա համար կարելի է սահմանել օրինակների եկամուտներով չհիմնավորված ակտիվների արժեքային նվազագույն չափ (օրինակ, անձի և նրա ընտանիքի անդամների վերջին քսան տարիների օրինակների եկամտի տասնապատիկը), որից առավել արդեն կարելի է ենթարկել պատասխանատվության: Իսկ երկրորդ տարուց սկսած համակարգը պետք է կիրառվի ամբողջական: Հասարակությունը պետք է գոնե մեկ անգամ ինքնամաքրվի: Հենց այդ մեխանիզմը թույլ կտա արդյունավետորեն պայքարել կոռուպցիայի դեմ, այն ոչնչացնել ստիպանալիս վիճակում և ապօրինի հարստացման մասին այսօր գործող կիսատաքսային օրենսդրությունն այդ դեպքում կարող է դառնալ իրական գործիք, որը խթանում է վերը նշված համակարգի գործողությունը:

Այս համակարգի ներդրումը, ի թիվս այլ բաների, ենթադրում է նաև փողերի լվացման բոլոր սողանքների վերացում՝ խաղատներ, տոտալ իգատորներ և մոլիխաղերի գործունեության արգելում երկրի տարածքում, կանխիկ շրջանառության նկատմամբ պահանջների խստացում, այդ թվում նաև բանկային և այլ գործառնություններին կատմամբ:

Եկամտահարկի դրույքաչափերը նույնպես պետք է վերանայվեն: Այժմ անհրաժեշտ է անցնել հարկման միասնական

դրույքաչափի, լողացող չհարկվող նվազագույնը սահմանելով ըստ երկրի նվազագույն սպառողական զամբյուղի, իսկ դրույքաչափը կիրառել դրան գերազանցող գումարի նկատմամբ, բայց 20%-ից ոչ ավելի: Իսկ մի քանի տարի անց, մանրակրկիտ մշակումներին հետո պետք է ներդրվի եկամտահարկի բարդ մեծանիզմ, պրոգրեսիվ սանդղակով՝ 15-20% միջակայքում, նույնպես լողացող չհարկվող նվազագույնով և դիֆերենցված դրույքաչափերով, կախված հարկ վճարողի ընտանեկան վիճակից և խնամառուների թվից: Բացի այդ, մենք պետք է շտկենք մի քանի տարի առաջ Եկամտային հարկի մասին նոր օրենքում կատարած սխալը, երբ պարտադիր սոցիալական վճարները վերացվեցին և միացվեցին եկամտահարկին: Տնտեսագիտական և ֆիսկալ գործընթացների կարգավորման հարցում մեխանիկական մոտեցումն անընդունելի է: Ի վերջո, ի՞նչ է սոցիալական հարկը (տարբեր երկրներում տարբեր ձևով է անվանվում՝ պարտադիր սոցիալական վճարներ, սոցիալական ապահովության պարտադիր վճարներ, պարտադիր վճարներ սոցիալական ապահովության պետական հիմնադրամին և այլն.) – դասընդամարն է, որը գործատուն հասարակությանը վճարում է աշխատուժի, մարդկային ռեսուրսների ներգրավման դիմաց: Եթե, օրինակ, բնական պաշարների օգտագործման դիմաց վճարվում են ռոյալթիներ, ապա մարդկային ռեսուրսների օգտագործման դիմաց (կոպիտ ասած՝ «մարդկային ռեսուրսների վարձակալության դիմաց»), վճարվում է սոցիալականը:

Այդ միջոցները հիմնականում ուղղվում են պետական կենսաթոշակային ապահովմանը «սերունդների համերաշխության» սկզբունքով: Իսկ մեզ մոտ գործատուին, ըստ էության, ազատել են այդ բեռից, ողջ բեռը գցելով աշխատողի ուսերին, հարկման հրեշավոր դրույքաչափերով՝ 23, 28, 36% պրոգրեսիվ սանդղակով, վերացնելով նաև չհարկվող նվազագույն շեմը: Ի դեպ, այս անհարմար և կոշտ հարկատեսակը, ընդհանրապես, հանդիսանում է «աշխատավարձային գործ սխեմաների» գոյության և բարգավաճման, չափից դուրս ոչ-պայմանագրային, չգրանցված աշխատողների (երկրի զբաղվածության ավելի քան 50%-ը), ինչպես նաև սովետային տնտեսության առկայության հիմնական պատճառներից մեկը:

Բայց ամենակարևորը հետևյալն է: Երբ կներդրվի համընդհանուր հայտարարագրման վերը նշված համակարգը, եկամտահարկը կընդունի շահույթահարկի փիլիսոփայությունից բխող բնույթ, մասնավորապես, օրենքը կսահմանի ֆիզիկական անձանց ծախսերի տեսակները (սահմանափակումներով, կամ ոչ), որոնք կճանաչվեն իբրև հարկվող բազայից նվազեցվող ծախսեր, ընդհանուր միջև վճարման ենթակա եկամտահարկի լիակատար գրոյացում: Ներկայումս խիստ անհրաժեշտ է ապահովել առողջ ապահույթնը, կրթությունը, հիփոթեքային վարկավորմանը և կուտակային կենսապաշտպանային ապահովագրություն համակարգին ուղղվող ֆինանսական միջոցների զգալի աճ: Հետևաբար, նշված ուղղություններին գծով ֆիզիկական անձանց ծախսերը պետք է ճանաչվեն որպես սոցիալապես առավել նշանակալից: Առայժմ կարելի է խուսել չորս առաջնահերթ սոցիալական ոլորտների մասին, որոնք ունեն գանգվածային բնույթ: Ժամանակի ընթացքում կարելի է համալրել այս ցանկը և սոցալապես նշանակալից ճանաչել նաև այն ծախսերը (որոշակի սահմաններում), որոնք ուղղվում են երեխայի խնամքին, կոմունալ ծառայություններին, պատասխանատվության ապահովագրությանը, աշխատունակության ժամանակավոր կորստի ապահովագրությանը և այլն: Այս սոցիալապես նշանակալից ոլորտների զարգացման համար պետությունը չունի ռեսուրսներ և չի էլ ունենա տեսանելի ապագայում: Հետևաբար, բոլոր վերոհիշյալ ծախսերը, որոնք կատարում են քաղաքացիներին սեփական կարիքներին և նրանց ընտանիքի անդամներին համար, պետք է ընդգրկվեն եկամտահարկով հարկման ենթակա բազայից նվազեցման ծախսերի ցանկում: Եթե տարեկան ողջ եկամուտը ծախսում էս նշված ուղղություններին վրա, ապա եկամտահարկով հարկվող բազան պետք է հավասար լինի գրոյի, այսինքն, ընդհանրապես, եկամտահարկ չես վճարի: Այսպիսով, մենք վերաբաշխում ենք ազգային եկամտն այն ոլորտներում, որոնք այսօր պետությունը ֆինանսավորում է անուղղակիորեն, պետական բյուջեից, կամ էլ չի մասնակցում այդ սոցիալապես նշանակալից ոլորտների ֆինանսավորմանը: Ավելին, գոյություն ունեցող ֆինանսավորման ձևերը, այսպես կոչված, «պետական պատվերները» անարդյունավետ են, ելնելով դրանց

նչ-շուկայական բնույթից, ինչպես նաև կոռուպցիոն ռիսկերի և հասցեավորված չլինելու պատճառով: Առաջարկվող մոտեցման պայմաններում քաղաքացին ինքն է դառնում շուկայի անմիջական մասնակիցը, իրական միջոցները ծախսելով իրական կարիքների բավարարման համար, ինքն է ընդունում որոշումները, թե որ բուժհիմնարկում սպասրկվի, որ համալսարանում սովորի և այլն: Նա կարող է «ինքնաֆինանսավորման» ռեժիմով վերցնել հիվանդության վարկ, ստանալ կրթություն, ձևակերպել ապահովագրություն և այլն: Մարդիկ կսկսեն ինքնուրույն պլանավորել իրենց ընտանեկան բյուջեն, սահմանել ծախսային առաջնահերթությունները և կայացնել որոշումներ: Նաև կարևոր է նշել, որ այդ պայմաններում զգալիորեն նվազում են կոռուպցիոն ռիսկերը, զարգանում է մրցակցությունն առողջապահության, կրթության և մյուս հաստատությունների միջև, որոնց գործունեությունը դառնում է հաճախորդակամ որոշումներն անցող (հաճախորդակենտրոն), որի հաջողության հիմնական գրավական է դառնում մատուցվող ծառայությունների գինն ու որակը, այլ ոչ թե իշխանությունների հետ մտերմությունն աստիճանը, կամ ոչ շուկայական այլ «առավելությունները»: Ներկայումս մեզ մոտ գործում են համակարգից կտրված առանձին տարբեր, օրինակ, վճարված եկամտահարկի վերադարձի ծրագրի շրջանակներում հիվանդության վարկերի սպասարկումը, եթե բնակարանը գնել է սնորակառույցում:

Անհրաժեշտ է նշել նաև, որ բնակչության եկամուտների և գույքի համընդհանուր պարտադիր հայտարարագրման համակարգի հենքի վրա գործող եկամտահարկի ինստիտուտը ենթադրում է, որ քաղաքացին իր բոլոր ծախսերը պետք է հիմնավորի հարկային մարմնում, որպեսզի նվազագույնի հասցնի հարկման բազան, նաամենուր կպահանջի ՀԴՄ կտրոններ, հաշիվ-ապրանքագրեր, պայմանագրեր և ծառայությունների մատուցման հանձնման-ընդունման ակտեր, քանկային քաղվածքներ և այլ փաստաթղթեր, որոնք հաստատում են կատարված ծախսերի արժանահավատությունը: Ի վերջո, գույքի և եկամուտների համընդհանուր հայտարարագրման համակարգը, իսկ պաշտոնատար անձանց և մյուս հասարակական գործիչների համար՝ նաև ծախսերի գծով, մեր կյանքում կարող է ներդնել մի

նոր մշակույթ, համընդհանուր հաշվառման և ֆինանսական հաշվետվությունների մշակույթը: Հետևաբար, երբ մարդը գալիս է աշխատանքի տեղավորվելու, նրան ասում են, որ տաղիք են աշխատավարձի որոշակի մասը վճարել «սկանիսկով», նսկում է մտածել, թե հետագայում ինչպես պետք է լրացնի հայտարարագիրն ու հիմնավորի առողջապահական, կրթության, հիվանդանոցային մյուս ծախսերը: Հետևաբար, այդ դեպքում բոլորին արդեն անհրաժեշտ է դառնում «սյիտակ» աշխատավարձը, բնականաբար, որքան շատ՝ այնքան լավ:

Եվ ամբողջ մանրածախ համակարգը, այդ թվում նաև ծառայությունները, կսկսեն դուրս գալ սովորից, արագ տեմպերով «սյիտակել»:

Ի դեպ, մի պահ պատկերացրեք, որ արդեն ներդրել ենք պարտադիր բժշկական ապահովագրության համակարգը, որն այլընտրանք չունի: Մեր կողմից քննարկվող մոդելի բացակայության պայմաններում այն չի հանգեցնի հաշնոլության, թեկուզ դրամական հոսքերի թույլ հաշվառման պատճառով: Իսկ թե սկսի գործել եկամտահարկի նոր ինստիտուտը, համընդհանուր հայտարարագրման հետ մեկտեղ, այդ դեպքում բոլոր ծախսերի փաստաթղթային ձևակերպումների մեջ մեծապես շահագրգռված կլինեն տնտեսական հարաբերությունների բոլոր մասնակիցները, քաղաքացիներին մինչև պետություն: Հենց այս համատեքստում էլ անհրաժեշտ են ներդնել նաև դեղամիջոցները դեղատոմսերով արձակելու պարտադիր համակարգը, քանի որ այդ մեխանիզմը դառնում է բժշկական ծառայությունների սպառողի, ապահովագրական ընկերության, բուժօգնություն և մյուս կազմակերպությունների համար միջոցների շարժի հաշվառման և վերահսկողությունից տարբերից մեկը:

Սյսկիսով, ուղղակի հարկերի արդիականացման առաջարկվող մոտեցման իրականացումը ՀՀ-ում կարող է հանգեցնել հարկային քաղաքականության արդյունավետության աննախադեպ արդյունքների:

